

De laatste oorlogswinter in Hilversum

EGBERT PELGRIM

Er bestaat een mooi verhaal¹ over het huwelijk van NSB-burgemeester Von Bönninghausen in oktober 1941. Bij deze festiviteit, waarbij uiteraard genoeg de voltallige top van de NSB aanwezig was, moest het politiemuziekgezelschap “Excelsior” de muziek verzorgen. Toen het gezelschap het raadhuis verliet, zette het korps uit volle borst de ‘Prins Bernhardmars’ in. De burgemeester, blijkbaar geen groot muzikenaar, bedankte – onder ingehouden hilariteit – het korps voor de prachtige muziek. Een aantal van de aanwezige NSB’ers had het deuntje uiteraard wél herkend en bestuursleden en de dirigent van Excelsior moesten zich verantwoorden op het bureau van de SD.² Uiteindelijk wist men zich er blijkbaar uit te praten en bleef deze stunt zonder gevolgen.

Drie jaar later was de sfeer aanzienlijk grimmiger geworden. De Duitse bezetter was inmiddels tot de conclusie gekomen dat de meeste Nederlanders zich niet lieten heropvoeden in de nationaal-socialistische gedachte en bovendien waren ze hard op weg de oorlog te verliezen. Medio 1944 moesten de Duitsers zich op alle fronten (zuid, oost en west) terugtrekken, een militaire manoeuvre die de Duitsers zelf omschreven als ‘tactische hergroepering’. In de bezette gebieden ging het verzet een steeds grotere rol spelen – moest wel een steeds grotere rol gaan spelen omdat een groeiend leger van onderduikers (joden, *arbeitseinsatzweigeraars*, studenten...) van voedsel, bonnen en vervalste papieren voorzien moest worden. Dat bracht overvallen op arbeidsbureau’s, distributiekantoren en bevolkingsregisters met zich mee, acties die door de Duitsers gezien werden als terrorisme. In het kader van de bestrijding daarvan was niet alleen de identificatieplicht vanaf 15 jaar ingevoerd, maar waren ook zaken als het dragen van anjers (wit), goudsbloemen of afrikaantjes (oranje), als ook het tonen van de Nederlandse vlag verboden. Tot

de beperkende maatregelen behoorden ook het muilkorven van de media en de vordering van de radio’s. De Nederlanders mochten alleen nog die informatie onder ogen of te horen krijgen die de Duitsers welgevallig was. Om in dit waarden- en normendebat tegengas te geven, bracht de ondergrondse een groot aantal illegale kranten, pamfletten en brochures uit. Hieruit konden de Nederlanders het ongecensureerde (zij het soms niet ongekleurde) nieuws vernemen. Nog weer een ander deel van de illegaliteit verzamelde militaire gegevens voor de geallieerden, onder meer van nut bij een eventuele latere bevrijdingsoorlog.

Inmiddels had op 6 juni 1944 de invasie in Normandië plaatsgevonden en rukten de geallieerden in hoog tempo op naar het noorden. Berichten dat Breda al bevrijd zou zijn (een foutje van de BBC) leidde op dinsdag 5 september tot een ongekeerde geruchtenstroom en paniecreactie: grote aantallen NSB’ers en Duitsers maakten benen richting *Heimat*. De Slag om Arnhem in de derde week van september mislukte echter en Noord-Nederland bleef bezet door de Duitsers, die in toenemende mate een terreurbewind voerden. SD en Gestapo³ traden medogenloos op. De knokploegen van het verzet, inmiddels verenigd in de BS,⁴ pleegden in toenemende mate sabotage: aanslagen op spoorlijnen en militaire objecten, om zo de verdere bevrijding van Nederland voor te bereiden.

Inmiddels in Hilversum

Zo lagen dus de kaarten aan het begin van september 1944 – in welke maand de winter ’44/’45 (hoewel meteorologisch niet helemaal juist) begon. Hilversum bevond zich daarbij in een speciale positie. Niet alleen was hier de omroep gevestigd, hoeksteen van de Duitse propaganda, maar ook bevond zich hier het hoofdkwartier van de Duitse Wehrmacht – compleet met een verbindingscentrum, commandobunker en twee

“spergebieden” in de wijk Trompenberg. Het belang van de plaats werd nog eens benadrukt door een serieuze tankgracht om de hele stad heen, met betonnen muren op plaatsen waar wegen of spoorwegen de stad in- of uitgingen. Op diverse plaatsen waren gewone Duitse soldaten gelegerd (naar schatting ca 850), aangevuld met een eenheid SS-troepen in de RK Ludgerusweekschool aan de Oude Amersfoortseweg. Speciale verbindingstroepen en staf waren gehuisvest in de spergebieden op Trompenberg.

De Nederlandse Omroep (waarin al vrij snel na het begin van de oorlog de oude omroepverenigingen gedwongen samenwerkten) was na Dolle Dinsdag⁵ op een laag pitje komen te staan en na de Slag om Arnhem werd door de Duitsers de knop definitief omgedraaid. De meeste omroepmedewerkers kwamen op wachtgeld thuis te zitten. Dat vormt waarschijnlijk ook de verklaring waarom er bij de Duitse razzia van 23 oktober relatief veel omroepmensen in Duitsland terecht zijn gekomen; hoewel Herweijer⁶ nog getracht heeft, zoveel mogelijk van zijn mensen uit handen van de Duitsers te houden, konden de meesten toch niet meer volhouden, onmisbaar te zijn wegens hun werk bij de omroep. Zij die toen de dans ontsprongen, hebben tot de bevrijding min of meer ondergedoken gezeten, hun tijd voor een deel zoetbrengend met discussies of de omroep na de oorlog door zou moeten gaan als een federatie (naar Brits model), dan wel dat de oude structuur van verzuiling hersteld zou moeten worden. De verzuilers hebben toen gewonnen, maar de discussie gaat in feite tot op de dag van vandaag door.

Het verzet

Vanuit het hoofdkwartier van de ondergrondse, Utrechtseweg 61, werd in die laatste winter een groot aantal activiteiten ontplooid. De voormalige knokploegen, nu onderdeel van de BS o.l.v. dr Dieperink, hadden veel te doen op het gebied van sabotage, liquidaties en bevrijdingsacties. Vanaf januari 1945 kwam daar ook nog eens de taak bij van het ‘bevrijden’ van voedsel uit handen van zwarthandelaren en NSB’ers. Door de spoorwegstaking na 17 september was een deel van de aanvoer van voedsel niet meer mogelijk zodat het nodig werd het nog aanwezige voedsel wat eerlijker te verdelen. Zwarthandelaren en NSB’ers bleken hier en daar nog forse voorraden te hebben, maar daar

viel uiteraard wel wat aan te doen. Zo zijn er tientallen gewapende overvallen gepleegd, waarbij grote hoeveelheden eten gekaapt werd, uiteraard ter verdeling onder onderduikers en andere behoeftigen.

Een ander probleem vormden de spoorwegen. Zoals gezegd staakte het Nederlandse spoorwegpersoneel vanaf het begin van de Slag om Arnhem, waardoor de Duitsers hier vanaf 19 september met Duits personeel gingen rijden. Daarbij valt vooral te denken aan het vervoeren van militair en ander personeel, gewonden, als ook veel goederen naar Duitsland. Dat ging natuurlijk vanzelf fout omdat Duitse machinisten niet beschikten over wat met een spoorterm ‘wegbekendheid’ heet. Al de volgende dag, de 20ste, reden er dan ook twee treinen in volle vaart op elkaar bij station Hilversum. Op 17 oktober deden ze het nog eens dunnetjes over. Uiteraard trachtte de illegaliteit dit transport een halt toe te roepen. Op die 17e oktober werd er spoorstaven verwijderd in de buurt van het Naardermeer, waardoor een Duitse trein ontspoorde. Op 8 november werd bij Hollandse Rading het spoor naar Utrecht met drie springladingen opgeblazen. Dit gebeurde als gezamenlijke actie met andere groepen, waarbij in totaal op 48 plaatsen het spoor in midden-Nederland vernield werd. Gevolg was wel dat enkele dagen later een trein met bij een razzia opgepakte Rotterdammers noodgedwongen niet verder kon dan het Sportpark. Veel Hilversummers hebben toen geholpen Rotterdammers te laten ontsnappen en onderduiken. Zo konden 600 man aan een langdurig verblijf in Duitsland ontsnappen. Op den duur gingen de Duitse treinen gewoon weer rijden, zoals ook een chauffeur van een Duitse vrachtwagen ontdekte toen hij op de avond van 25 januari de overweg van de Oude Amersfoortseweg passeerde en tegen een Duitse trein opreed. De trein reed om veiligheidsredenen uiteraard geheel verduisterd en door de staking was er niemand meer om de (handbediende) overwegbomen op tijd te laten zakken. De vrachtwagen werd geheel vernield en de twee inzittenden zwaargewond afgevoerd naar de RKZ, waar de Duitsers hun eigen *Kriegslazaret* hadden. Dergelijke aanrijdingen zijn een enkele maal voorgekomen, totdat het geallieerde overwicht in de lucht verder treinverkeer onmogelijk maakte.

Hilversum als hoofdkwartier van Christiansen en later Blaskowitz trok uiteraard een hoop hoge pieten aan.

De spionageafdeling van het verzet, met name de groep Albrecht, had dus een dagtaak aan het in de gaten houden van troepenbewegingen en bijeenkomsten van de Duitse legertop. Dit laatste leidde er nogal eens toe dat via geheime radioinstallaties met spoed een bombardement werd aangevraagd op een bepaald pand of object. Dit heeft in ieder geval tot vijf lucht-aanvallen op Hilversum geleid, waarvan de bekendste zijn de bombardementen op Trompenberg (29 december), de Blaskowitzbunker (20 maart) en de munitieschepen in de Nieuwe Haven (11 april).

Hoewel de Duitsers op alle gebieden op de terugweg waren, moest de ondergrondse in de laatste paar maanden van de oorlog nog enkele harde klappen verwerken. In januari werden enkele plaatselijke leiders van het Nationaal Steunfonds⁷ opgepakt en enkele weken later gefusilleerd. Ook enkele drukkers van illegale kranten werden in die maand door de SD gearresteerd en moesten dit met de dood bekopen. Zelfs nog op de dag van de bevrijding sneuvelde een verzetsstrijder bij een ongeluk met een mitrailleur op de binnenvaart van het politiebureau en kwamen enkele Hilversumse verzetsstrijders om bij Westbroek bij een vuurgevecht met SD'ers.

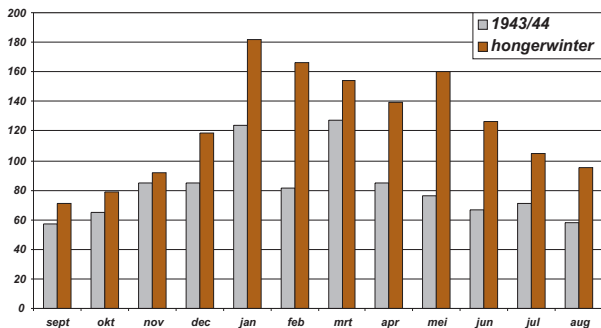
Voedseltekorten

Door de spoorwegstaking en het daarop volgende verbod van Seyss-Inquart op scheepsvervoer, kwam de aanvoer van voedsel naar het westen van ons land op een erg laag pitje te staan. Wel werd het verbod op scheepsvervoer eind november opgeheven en gingen de schippers zelfs samenwerken in een nationale rederij, maar toch bleven de tekorten oplopen. Niet dat de hoeveelheid beschikbaar voedsel nu zo erg klein was, maar de gemeenten hadden al eerder in 1944 niet meer de mogelijkheid gehad om enige voorraad voedsel op te bouwen. Het probleem zat hem daarnaast in de ongelijke verdeling van het beschikbare voedsel. In de plattelandsgedebieden van bezet Nederland was er nog ruim voldoende eten, maar in de steden niet. En transport was moeilijk geworden: geen trein, geen schepen, vrachtauto's die vanuit de lucht beschoten werd. Vandaar die nationale rederij, om zo via het IJsselmeer toch nog voedsel in de grote steden te krijgen. Totdat eind december het IJsselmeer dichtvroor. Hilversum heeft getracht op allerlei manieren toch

In de praktijk viel het met de honger nog wel mee, althans voor hen die nog wat te ruilen hadden, nog wat voorraad hadden of 'de boer op' konden. Uit: O, dat winterje '45. (coll. auteur)

voedsel voor zijn inwoners te krijgen. Zo werden er naar schatting zo'n 145 ritten met vuilniswagens gemaakt om op verschillende plaatsen voedsel op te halen. Ook de stadsbussen werden voor dit doel ingezet. Omdat al snel ook het gas en de elektriciteit afgesloten werd, en er dus niet meer gekookt kon worden, ging de centrale keuken een steeds grotere rol spelen in de voedselvoorziening. Aan het eind van de oorlog kookte de gaarkeuken voor ongeveer de helft van alle Hilversummers, een hoeveelheid van 40.000 porties per dag! Maar ook het menu van de centrale keuken werd op den duur steeds slechter. Kon er aanvankelijk nog een keer of drie per week voor stampot gezorgd worden, na verloop van tijd kon er alleen nog waterige soep geleverd worden. De honger werd steeds sterker, wat op den duur leidde tot ontevreden menigten bij de centrale keuken, en stormlopen op bakkerskarren en aardappelschuiten.

Vergelijking van sterftecijfers van de hongerwinter in vergelijking met de winter ervoor. (grafiek: EJP)

Daarvoor was dan ook continue bewaking noodzakelijk. Daarbij is het een aantal malen voorgekomen dat de politie waarschuwingsschoten moest lossen. Al op 18 november werden zo in de Nieuwe Haven een 13-jarige jongen en een 41-jarige juffrouw in het been geschoten toen een groep van ca 50 man enkele aardappelschepen bestormde en ondanks sommaties niet weg wilde gaan. Ook uit aardappelpakhuizen van de gemeente werd regelmatig gestolen.

Voedsel, hoewel karig, was er nog wel, maar ook binnen de gemeente erg ongelijk verdeeld. Zij die een fiets of een kar hadden of konden lenen, konden de boer op om (op de Veluwe of soms nog verder weg) wat eetbaars te bemachtigen. Zij die ondergedoken zaten, of door hun leeftijd (mannen tussen de 18 en 40) zich beter niet op straat konden wagen, of zij die geen connecties hadden en zo dus niets konden 'ritselen', hadden nagenoeg niets en moesten zich behelpen met wat de distributiebinnen en de centrale keuken opleverden. Nu waren er mensen die het probleem oplosten door vrouw en kinderen onder de arm te nemen en bij familie of bekenden in het oosten van het land in te trekken. Anderen, die die mogelijkheid niet hadden, zochten andere oplossingen. Daarvan was het stelen van voedsel in dat laatste oorlogsjaar een geliefde bezigheid. Want de Duitsers hadden wel de naam dat ze alles wegsleepten, maar de Hilversummers konden er ook wat van! In een enkele week in december werd er 52 keer aangifte gedaan van diefstal, al dan niet met braak, van voedsel of brandstoffen (ik laat de fietsendiefstallen, gemiddeld 5 tot 10 per dag, even buiten beschouwing). Daarbij verdwenen – om een paar zaken op te noemen – 73 konijnen, 800 kilo steenkool, 3 geiten, 45 schapenvachten, 100 paar klompen, 7 kazen en 48 kistjes smeerkaas, 50 kg groente, 50 kg suiker, ca

1000 kg aardappelen, 7 kippen, 4 varkens, 2 koeien, 80 potten weck, 6 flessen wijn en een hert, maar het was dan ook de laatste week voor Kerst. Voor januari waren er 163 van dergelijke aangiften, waarbij de getallen voor zich spreken: in die maand wisselden onder andere van eigenaar: 43 geiten en bokken, 47 konijnen, 8 schapen, 2 koeien, 3 paarden, 42 kippen, 1 ezel, 195 broden, 5 ton kaas, 2,5 ton suiker, 4,2 ton aardappelen, 154 flessen wijn, 128 liter jenever, 1200 pak wasmiddel, en niet minder dan circa 10 ton steenkool en cokes (voor een belangrijk deel verdwenen van achter de ambachtsschool aan de Lage Naarderweg). En dat afgezien van diverse levensmiddelen zoals zout, vet, vlees, peulvruchten, groente en fruit, waarvan ook aanzienlijke hoeveelheden verdwenen. Behalve voedseldiefstallen kwamen er ook veel inbraken voor in woningen van gevluchte NSB'ers. Voor de laatste oorlogsmaanden kunnen we op z'n minst vaststellen dat er op grote schaal een herschikking plaatsvond van de beschikbare goederen en voedsel.

Voor de kwetsbaarste groep in de samenleving, de kinderen, werkten de kerken samen in het IKB, het Interkerkelijk Bureau. Dat organiseerde, voor zover en zolang dat mogelijk was, evacuatie van kinderen naar het platteland, waar voedsel nog ruim aanwezig was. Deze evacuaties zijn in ieder geval nog doorgegaan tot midden februari. De kinderen werden in groepjes in dorpen in Drente, Twente en de Achterhoek geplaatst, zodat ze met elkaar op konden trekken en heimwee beperkt bleef. Hoeveel kinderen er in totaal op die manier geëvacueerd zijn, is niet meer te achterhalen, maar het moeten er in ieder geval honderden zijn geweest. Voor de kinderen in het Gooi werd door het IKONGO (Interkerkelijke Organisatie voor Noodvoedselvoorziening 't Gooi) extra voedsel georganiseerd om die kinderen die onder een bepaald streefgewicht kwamen, van extra voeding te voorzien.

Dit alles neemt niet weg dat de rantsoenen steeds kleiner werden en ondervoeding – in ieder geval bij het deel van de bevolking dat het minder getroffen had – leidde tot een toename van het aantal sterfgevallen. Regelmatig moest de politie uitrukken (soms zelfs twee of drie keer per dag) omdat er weer een dode man op straat was gevonden. Schouwing door de GGD-arts leverde dan meestal als doodsoorzaak 'hartverlamming' op, maar in de meeste gevallen ging het waarschijnlijk

toch om algehele uitputting en chronische ondervoeding. Schrijnend was ook de vondst van een dode, begin februari, onder de bosjes bij de joodse begraafplaats aan de Vreelandseweg. Blijkens een briefje op het lijk bleek het te gaan om een 45-jarige joodse man die tijdens de onderduik gestorven was.

De sterfte lag vanaf december 1944 significant hoger dan de cijfers van het jaar ervoor, globaal 69% hoger. Dit geldt ook voor de maanden na de bevrijding, toen de voedselvoorziening al weer goed op gang was gekomen, maar toch nog een groot aantal mensen stierf door de geleden ontberingen (zie ook de grafiek). Ter vergelijking: de sterftecijfers in de grote steden waren zelfs 2,5 keer zo hoog als het jaar ervoor. Dat de situatie in Hilversum dus veel minder slecht was, kan voor een belangrijk deel worden verklaard door de gunstiger ligging van Hilversum, temidden van dorpen als Laren, Loosdrecht, Blaricum etc, waar de Hilversummers mensen kenden en zo gemakkelijker aan voedsel konden komen dan bijvoorbeeld Amsterdammers, voor wie de provincie pas bij Diemen begint.

Brandstoftekort

Door het front afgesloten van het zuiden, kon er in bezet Nederland geen steenkool meer aangevoerd worden. De mijnen in Limburg werden onbereikbaar, en bovendien reed er geen trein meer om kolen te vervoeren. Dat was tamelijk rampzalig, niet alleen omdat het een strenge winter was, maar vooral ook omdat aardgas nog onbekend was en al het eten gekookt werd op 'stadsgas', dat uit steenkool gemaakt moest worden. De Duitsers gingen er dan ook vrij snel toe over het gas te rantsoeneren. In de praktijk kwam dat erop neer dat er nog slechts gedurende een paar uur per dag gas geleverd werd. Dit leidde tot een flink aantal ongelukken en bijna ongelukken. Als de leveringsperiode voor een bepaalde dag gedaan was, werd op de gasfabriek gewoon de kraan dichtgedraaid en ging in alle huizen het vuur van de kookplaat gewoon uit. Niet zelden werd dan vergeten de gaskraan dicht te draaien, waarop bij het hervatten van de gaslevering de volgende dag het gas de woning instroomde. En stadsgas is uitermate giftig. Vele tientallen keren moest de politie dan met een zuurstofapparaat uitrukken om bijstand te verlenen. In een aantal gevallen kwamen ze te laat...

Een ander probleem was dat bij het wegvallen van de

gasdruk zuurstof in de hoofdbuizen onder de straat kon doordringen, waar zich dan een explosief mengsel kon vormen. En die explosies vonden dan ook daadwerkelijk plaats, waardoor er regelmatig grote gaten geslagen werden in de openbare weg, soms zelfs op drie, vier plaatsen tegelijk. Het werd een stuk rustiger in Hilversum toen er uiteindelijk helemaal geen gas meer geleverd werd.

Daarnaast was steenkool in de meeste huizen de enige bron voor verwarming. Niet verwonderlijk dat steenkooldiefstal op grote schaal voorkwam. Niet alleen verdwenen in enkele dagen de al eerder genoemde 10 ton cokes van achter de ambachtsschool, ook de plaatselijke kolenhandelaren moesten ernstig vrezen voor hun nog resterende voorraadje. Ook de bomen en struiken in straten, plantsoenen en de Hilversum omringende bossen moesten eraan geloven. Nu was dit niet bepaald een nieuw verschijnsel. Al in de (ook strenge) winter van 1942 liep de houtroof de spuigaten uit. Maar nu had de politie er hun handen zo aan vol dat er in december 1944 een aparte 'houtbrigade' in het leven geroepen werd om speciaal dit probleem aan te pakken. Maar in tegenstelling tot '42 werden er nu geen grote aantallen zagen en bijlen meer in beslag genomen, waarschijnlijk vanuit de gedachte dat die nu écht noodzakelijk waren om te kunnen overleven. Evengoed vonden er tussen december '44 en mei '45 ruim 100 arrestaties plaats vanwege houtdiefstal. De daders stonden in de meeste gevallen binnen enkele uren weer op straat. Opmerkelijk is, dat de houtroof ook na de bevrijding nog doorging, zodat de kaalslag in en rond Hilversum niet uitsluitend aan de hongerwinter kan worden toegeschreven.

Hout werd dus de belangrijkste brandstof voor koken en verwarmen. Nu was dat voor een belangrijk deel 'nat' hout, dat slecht verbrandt en veel roetaanslag in de schoorsteen geeft. Daar kwam nog bij dat schoorsteenvegers per definitie mannen in de 'gevaarlijke' leeftijd waren, d.w.z. met het oog op hun leeftijd een grote kans liepen opgepakt te worden voor de *Arbeits-einsatz*. De schoorstenen werden dus nog nauwelijks geveegd, wat een meer dan verdubbeling van het aantal schoorsteenbranden gaf. Waar nog bij vermeld moet worden dat de brandweer voor al die gevallen ook geen benzine meer had en dus bij meldingen van dergelijke branden op de fiets uitrukte.

Zoals gemeld, werd ook de elektriciteit afgesloten, maar

Houtroof tastte de bossen rond Hilversum behoorlijk aan. Uit:
O, dat winterje '45. (coll. auteur)

de Hilversummers wisten dit op grote schaal te ontduiken door illegaal stroom af te tappen. Dat liep op den duur teveel in de gaten, waarop de Duitsers er definitief de stekker uittrokken. Nog slechts de meest noodzakelijke instellingen (de Duitsers zelf natuurlijk, maar ook de ziekenhuizen etc) kregen nog stroom. De bevolking moest zich maar zien te redden. Nu kan je proberen een boek te lezen met een knijpkat, maar RSI ligt dan al snel op de loer en voor je ogen is het ook niet al te best. Velen experimenteerden dan ook met gaskousjes (toen er nog gas was), kaarsen, waxinelichtjes, olielampjes, windmolens, 'hometrainers' met dynamo's en fietslampjes. Uitgaan was er niet bij, want van 8 uur 's avonds tot 4 uur 's ochtends was het Sperrzeit en mocht niemand zich in de open lucht bevinden, tenzij voorzien van een Ausweis. In de praktijk ging men, ook al met het oog op de kou, vroeg naar bed.

Luchtgevaar

West-Nederland was behalve hongergebied ook frontgebied geworden, vooral wat betreft de luchtoorlog. De Duitsers zetten grote aantallen 'vergelingswapens' in door vliegende bommen af te schieten op o.a. Antwerpen, dat eind 1944 een geallieerde haven was. Deze V1's waren voorzien van een tamelijk primitief automatisch besturingssysteem en raakten nogal eens de weg kwijt. En als de brandstof dan opraaakte, kwam zo'n ding gegarandeerd naar beneden, ook als zich daar een Nederlandse stad bevond. Daar die V1's behalve van brandstof ook rijkelijk voorzien waren van springstof, gaf dit aanleiding tot nare ongelukken. Zo ontsnapte Hilversum op Tweede Kerstdag '44 de dans toen een V1 een zigzagkoers boven Hilversum vloog. Rond half acht 's avonds vloog het onbemande luchtvaartuig pruttelend zijn rondjes en werd het ook boven Kortenhoeve en 's-Graveland waargenomen. Tegen achten stortte het uiteindelijk neer op het landgoed Hilverbeek bij 's-Graveland, waar het slechts lichte schade aan het huis aanrichtte. Op enkele plekken in Hilversum sprongen echter door de klap ruiten.

Maar ook bemande vliegtuigen konden af en toe voor onrust zorgen. Zo werden op 27 oktober '44 de bewoners van een huis aan de Vermeerlaan 's avonds om half twaalf gewekt door een enorme klap. Er bleek een pak drukwerk (*Vliegende Hollanders*) door het dak en het plafond van de slaapkamer gevallen te zijn. Blijkbaar was de bemanning vergeten het touwtje door te snijden voor ze het pak overboord zetten.

Mysterieus was ook de bom die op het huis van de fam. Schouwstra aan de Ostadelaan 10 viel. Dit gebeurde op 18 november om 20.45 uur. Het stormde die avond behoorlijk en er werden in de lucht vijf oranje ballen gezien, waarna er een bom viel (mogelijk ook twee bommen). Het huis werd onherstelbaar beschadigd, maar behalve de dochter, die licht gewond werd aan een been, vielen er geen slachtoffers. Wel sneuvelden in de ruime omtrek alle ruiten. De vraag is nu, wat er precies aan de hand was. De Duitsers hielden het op de zoveelste *Anglo-Amerikaanse terreuraanval*. De (illegale) *Vrije Gooi- en Eemlander* hield het echter op een Duits vliegtuig dat een zinken bom liet vallen. Dit laatste lijkt niet voor de hand te liggen. De Duitsers beschikten niet meer over bommenwerpers in enige aantallen, en een dergelijke (oefen-)bom lijkt niet zoveel schade te

kunnen aanrichten. Het is echter helemaal niet uitgesloten dat het Duitse straaljagers waren, gezien de melding van 'in razende vaart voortwaaiende oranje ballen'.⁸ Het kenmerkende geluid van straalmotoren kan overstemd zijn geweest door de storm. Nader onderzoek lijkt hier op z'n plaats.

Goed en fout

Over de Hilversumse politie kan gemeld worden dat het korps aan het begin van de oorlog in doorsnee anti-Duits was. Gedurende de oorlog onderhielden diverse leden van het korps, vooral uit het 'middenkader', nauwe contacten met de illegaliteit. In de winter '44/'45 was echter, mede onder invloed van twee NSB-burgemeesters, een aantal Duitsgezinde elementen het korps binnengeslopen. Dat leidde ertoe dat in de laatste oorlogsmaanden een aantal wachtmeesters⁹ en opperwachtmeesters moest onderduiken. Vaak waren dat politiemensen die de andere kant hadden opgekeken om bepaalde arrestanten te laten ontvluchten. In dergelijke gevallen moest zo'n 'goede' politieman er ernstig rekening mee houden dat er NSB-collega's waren die er niet voor terugdeinsden hem de das om te doen. Een NSB'er die het op dat gebied wel erg bont maakte, werd dan ook in de avond van 20 maart '45 door de ondergrondse bij Muiden geliquideerd. Direct al op 5 mei werden 16 'foute' politiemannen gearresteerd.

Naast de gewone Nederlandse politie, de *Sicherheitspolizei* en de Duitse militaire politie was er ook nog de landwacht. Dit was een in november 1943 in het leven geroepen korps van gewapende NSB'ers die politiebevoegdheden hadden gekregen (ordehandhaving en bescherming). Veel van de leden kwamen voort uit de WA¹⁰, die ook al niet zo'n beste reputatie had. In de laatste oorlogswinter zijn ze vooral bekend geworden door diefstallen van voedsel van mensen die terugkwamen van een voedseltocht, maar ze deinsden er ook niet voor terug om politieke terreur uit te oefenen op mensen die ze ervan verdachten het niet eens te zijn met hun nationaal-socialistische standpunten. Gezien sommige aangiftes van gewapende roofovervallen acht ik het ook niet uitgesloten dat ze zich ook daaraan schuldig maakten.

Eind september deed Seyss-Inquart de oproep om anti-sabotageploegen samen te stellen. Ook Hilversum kreeg in de loop van oktober van dat jaar een eigen anti-sabotagedienst, die voor een belangrijk deel was

samengesteld uit NSB'ers en criminele elementen. Zo is er door de recherche begin januari '45 vastgesteld dat leden van de anti-sabotagedienst de op 29 december gebombardeerde huizen op de Trompenberg hebben geplunderd. De anti-sabotagedienst was, samen met de landwacht, gehuisvest in een villa op de Witten Hullweg.

De Duitsers

En zo komen we tot slot dan weer terug bij het alfa en omega van alle narigheid in die laatste maanden van de oorlog: de Duitsers. Al direct na Dolle Dinsdag ontstond er een soort paniek onder hen en werden op grote schaal fietsen gestolen en transportmiddelen gevorderd. Op straat traden de meeste Duitsers zonder pardon op. De sfeer werd uiterst gespannen en de Duitsers trokken zich terug op gevechtsposities. In Hilversum werd het raadhuis definitief door de Duitsers verlaten. Ze trokken zich terug op de Trompenberg, dat zwaar met prikkeldraad werd afgegrendeld. Materiaal dat niet direkt kon worden meegenomen, werd vernietigd. Zo gooiden Duitse soldaten op 23 september munitie en handgranaten in een vuur op het Dr Cuypersplein. Bij de daaropvolgende explosies raakten veel huizen in de directe omgeving beschadigd. Eind november volgde een vordering van textiel, waarbij huis aan huis textiel werd 'ingezameld'. 26 December volgde de inbeslagname van een groot aantal paard en wagens.

Ook mannen in een leeftijd waarop ze voor de Duitsers nuttig werk zouden kunnen doen, moesten oppassen. Al op 16 september hadden de Duitse SS, de Duitse politie en de Nederlandse politie opdracht gekregen in steden en dorpen, op straten en pleinen, 16- tot 50-jarige Nederlanders, die daar rondhangen, die kennelijk niets om handen hebben en hun tijd zoek brengen met lanterfant en lummen, onverwijld te arresteren en naar het tewerkstellingskamp te Amersfoort over te brengen. Daar zullen zij ter beschikking gesteld worden van de arbeidsbureaus in Duitsland. Razzia's vonden onder andere plaats in Den Haag, Utrecht en Rotterdam. Ook Hilversum kwam aan de beurt, en wel op 23 oktober. Toen werden naar schatting 4500 mannen in de leeftijd van 17 tot 50 jaar vanuit het Sportpark afgevoerd naar Amersfoort en later naar Ede en Duitsland. Maar ook konden mannen opgepikt worden om voor de Duitsers ad hoc allerlei taken uit te voeren. Zo werd op 7 november een groep mannen op de Hoge

Lareneweg opgepakt om bij Den Dolder een dag lang met munitie te sjouwen. Anderen, die bijvoorbeeld gearresteerd waren bij het stelen van hout in de bossen, werden door de Duitsers ingezet om te helpen bij het leeghalen van de NSF. In een toenemende sfeer van rechteloosheid kon dat allemaal maar zomaar. In januari volgde nog een laatste actie om nog mannen voor tewerkstelling in Duitsland op te pakken: de Liese-Aktion. In Hilversum is daarbij nog slechts een handjevol mannen opgepakt; blijkbaar had men geleerd van de gebeurtenissen op 23 oktober. Bovendien had de illegaliteit op ruime schaal affiches verspreid met de waarschuwing, je vooral niet te gaan melden.

De Duitse soldaten zijn in te delen in twee groepen. Niet zozeer in goed versus fout, maar meer in een groep Duitsers die fanatiek tot het eind doorging en een groep die het verder wel geloofde en zo mogelijk de Hilversummers een handje hielp. Een representant van de eerste groep gooide in de avond van 4 mei nog een handgranaat in een groep jongelui op de hoek van de Gijsbrecht en de Hilvertsweg, waarbij op de valreep nog 12 gewonden vielen. Maar de overgrote meerderheid van de Duitsers zal blij geweest zijn dat het allemaal voorbij was. Enkelen van hen werden zingend op straat aangetroffen. Enkele maanden later waren ze allemaal vertrokken, *Heim in der Heimat*. Voor ons Nederlanders brak er een nieuwe periode aan, waarin we weer andere problemen hadden op te lossen.

Noten

1. Jan Ruijzendaal, *Gemeentepolitie van toen en nu*.
2. Sicherheitsdienst, de Duitse politieke inlichtingen- en opsporingsdienst, voor het Gooi aan de Euterpestraat in Amsterdam.
3. Geheime Staatspolizei, het deel van de Sicherheitspolizei dat zich met politieke delicten bezighield.
4. Binnenlandse Strijdkrachten, onder het opperbevel van Prins Bernhard.
5. De term 'Dolle Dinsdag' schijnt afkomstig van de toen in Hilversum werkzame Willem Waterman, een nationaal-socialist die na de oorlog naam zou maken (als Willy van der Heide) als schrijver van jongensboeken; o.a. de Bob Eversserie waarin veel boekjes met ook weer allitererende titels.
6. De (nationaal-socialistische) leider van de Nederlandse Omroep.
7. Het NSF financierde, o.a. op garantstelling van de regering in Londen, de hulp aan onderduikers.
8. Zie het dagboek van Anna Boekschoten, 18 november, elders in dit nummer.
9. Aan het begin van de oorlog hadden we in Hilversum ge-

meentepolitie, die agenten heeft. Op last van Rauter werden de zelfstandige gemeentekorpsen op een gegeven moment samengevoegd tot een centraal bestuurd Rijkspolitie, waarbinnen agenten wachtmeesters worden genoemd.
10. De weerafdeling van de NSB, de knokploegen van Mussert.

Literatuur

- 1907-1947. *Gedenkboek ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan der Hilversumse brandweer* (Hilversum 1947).
- Abrahamse, C.M. en A. van der Schuyt, 'Een executie in februari 1945', in: *Eigen Perik* 1998/2, p. 51.
- Abrahamse, C.M. en A. van der Schuyt, 'Spionage in Hilversum. De groep Albrecht 1943-1945', in: *Eigen Perik* 1999/2, p. 51.
- Abrahamse, Karin e.a. (red.), "Aufstehen! Kaffee holen!" *Hilversumse dwangarbeiders in Bramsche 1944/45* (Hilversum/Bramsche 1998).
- Barnouw, D., *De hongervinter* (Hilversum 1999).
- Flap, H. en W. Arts (red.), *De organisatie van de bezetting* (Amsterdam 1997).
- Gemeente Hilversum, *Verslag over de jaren 1939-1949*.
- De Gooi- en Eemlander/Dagblad van Almere (red.), *Over Leven. Herinneringen aan de oorlogsjaren 1940-1945 in Gooi, Eemland en Vechtstreek* (Haarlem 1995).
- Haverkamp, I., *Hilversum 1930-1945, een inventarisatie* (doctoraalscriptie UvA, s.a. [ca 1986])
- Jongh, Th.J. de, 'Bombardementen op de wijk Trompenberg', in: *Eigen Perik* 1993/2, p. 51.
- Korpershoek, R., 'Druppel op een gloeiende plaat. Voedseltransporten voor de Hilversumse bevolking in de hongervinter 1944/1945', in: *Eigen Perik* 1995/1, p. 19.
- Pelgrim, E.J., 'De commandobunker in Hilversum', in: *Eigen Perik* 1999/2, p. 84.
- Pelgrim, E.J., 'De gaarkeuken aan het Langgewenst', in: *Eigen Perik* 1995/1, p. 10.
- Ruijzendaal, J., *Gemeentepolitie van toen en nu* (Hilversum 1994).
- Trienekens, G., *Voedsel en honger in oorlogstijd 1940-1945. Misleiding, mythe en werkelijkheid* (Utrecht 1995).
- Verkijk, D., *Radio Hilversum 1940-1945* (Amsterdam 1974).
- Werkgroep Hilversum 1940-1945, *Hilversum, onderdrukking en verzet 1940-1945* (Hilversum 1985).

Bronnen

- SAGV, coll. Tweede Wereldoorlog, inv.nrs. 2 (*De Gooise Koerier*); 33 (*De Vrije Gooi- en Eemlander*); 74 (*VOD*); 219 (*De Heraut, Ons Verzet, NV de Strijders*); 230 (*Contact*).
- SAGV, coll. Tweede Wereldoorlog, inv.nr. 147 (plakboek Katy Mulder, directrice jeugdtehuis Stichting Salutem Juventutis).
- SAGV, Politiedagrapporten: Ordepolitie 1944/1945, Recherche-rapporten 1944/45.
- SAGV, Gemeente Hilversum 1940-'59, inv.nr. 1255 (jaarverslagen brandweer 1939-1958).